

SO`ZLARNING TUZILISHIGA KO`RA TURLARINI O`RGATISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH YO`LLARI

Tangriyeva Umida Allaberganovna

*Urganch davlat universiteti akademik litseyining
ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi*

Kalit soʻzlar: sodda soʻzlar, juft soʻzlar, qoʻshma soʻzlar, takroriy soʻzlar, yaqin maʼnoli soʻzlar, zid maʼnoli soʻzlar, fonetik yozuv, morfologik yozuv, yangi soʻz hosil qilish.

Bugungi kunda ona tili va adabiyot mashgʻulotlarida yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish samara bermoqda. Har bir mavzuga interfaol metodlarni tatbiq qilgan holda dars oʻtish modulini yaratish pedagoglardan yuqori kasbiy mahorat talab qiladi. Sir emaski, oʻquvchilarning fikrlash qobiliyatlarini oʻstiruvchi, qiziqishini oshiruvchi metod va usullar, vositalar yildan yilga takomillashtirilmoqda. Muammoli oʻqitish kabi juda foydali va zarur taʼlim jalb etilmoqda. Bolalarni mustaqil faoliyatga testlar asosida oʻrgatish ishlari keng qoʻllanmoqda.

Ona tili darslarida soʻzlarning tuzilishiga koʻra turlarini oʻrgatishni samarali tashkil etishni quyidagicha koʻrsatish mumkin:

Mavzu: Soʻzlarning tuzilishiga koʻra turlari

Darsning borishi(tashkiliy qismdan soʻng) :

1-bosqich. Oʻqituvchi darsning boshlanishida oʻquvchilarni qurʼa tashlash asosida uch guruhga boʻladi. Guruhlarga nomlar belgilanadi. Har bir guruh oʻzi uchun shior tanlaydi.

2-bosqich: Yangi mavzuni oʻrganishni boshlashdan oldin oʻquvchilarning shu yoʻnalishdagi mavjud bilimlari, ehtiyojlarini aniqlash va motivatsiyani vujudga keltirish uchun ogʻzaki shunday savol-javob tashkil qilish mumkin:

1. Juft soʻzlar haqida maktabda nimalarni oʻrgangansiz? Eslashga harakat qilaylik-chi!?
2. Qanday soʻzlar sodda soʻzlar hisoblanadi?
3. Qanday soʻzlar juft soʻzlarni hosil qiladi?
4. Juft soʻzlar qanday yoziladi? Takror soʻzlar-chi? Qoʻshma soʻzlar-chi?
5. Takror soʻzlar qatnashgan sheʼriy misrami, maqolmi bilasizmi?
6. Juft soʻzlarning takror soʻzlardan farqini eslaysizmi?

3-bosqich:

1-ish. Yangi mavzuni oʻqituvchi slaydlar yordamida kichik maʼruza shaklida olib boradi. Unda soda, juft, qoʻshma va takror soʻzlarning tuzilishi, qanday soʻzlardan

hosil bo'lishi, ma'nolari, yozilishi haqida gapiriladi. Ma'ruza matni kompyuter slaydlari asosida ilova qilib boriladi.

2-ish. Kichik guruhlarda ishlash. 1-guruh takror so'zlarga, 2-guruh juft so'zlarga, 3-guruh qo'shma so'zlarga bittadan misol yozib chiqadi.

3-ish. Guruhlarning taqdimoti va o'qituvchining mavzu bo'yicha asosiy xulosalarini e'lon qilishi. (*Slaydlar asosida*).

4-bosqich: Yangi mavzuni mustahkamlash uchun kichik guruhlarda tinglovchilar mustaqil test ishlaydi. Shu o'rinda test materialini tarqatiladi. So'zlarning tuzilishiga ko'ra turlariga aloqador quyidagicha testlardan kichik guruhlar bilan ish yuritganda foydalanish mumkin:

1-kichik guruh uchun

1. Qaysi qatorda sodda tub otlar berilgan?
A) kitob, otboqar, mingoyoq
B) uzun, keng, ulug`vor
C) bolalar, maktab, odam
D) insonni, guldon, men
2. Juft o`rin-joy oti berilgan qatorni toping.
A) qir-adir
B) ota-ona
C) dori-darmon
D) xayr-ehson
3. Qaysi turkumlarga oid juft so'zlar asosan antonimlardan hosil bo'ladi?
A) fe'l
B) ot
C) sifat
D) son

2-kichik guruh uchun

1. Bir-biriga yaqin yoki qarama-qarshi asosdan tarkib topgan otlar ..
A) qo'shma otlar
B) juft otlar
C) takror otlar
D) qisqartma otlar
2. Juft sifatni toping.
A) opa-singil
B) tinch-totuv
C) erta-kech
D) yurish-turish

3. Takroriy ot berilgan qatorni toping.
A) non-pon
B) yangi-yangi
C) yo`l-yo`l
D) yelpib-yelpib

3-kichik guruh uchun

1. Otdan yasalgan juft sifat qatnashgan gapni toping.
A) Shoirning bolaligi alg`ov-dalg`ov davrlarga to`g`ri keldi.
B) Menga o`xshash esli-hushli yigitga zoriqib o`tirgan ekan.
C) Menga oq-qora iplarni uzatib yubor.
D) So`roq-savollaringiz bo`lsa, marhamat?!
2. Juft fe`lni toping.
A) aytdi-qo`ydi
B) tinch-totuv
C) oq-qora
D) bog`-chaman
3. Qaysi qatorda sodda yasama otlar berilgan?
A) bog`bon, sinfdosh, ashulachi
B) tuzdon, amakivachcha, sinf
C) yaxshilik, ezgu, maktab
D) bolalar, sinfxona, makkajo`xori

5-bosqichda:

So`zlarning tuzilishiga ko`ra turlari ishtirok etgan she`riy parchalar mushoirasi o`tkaziladi.

6-bosqich: Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar (uyga vazifa): O`quvchilar slaydda berilgan so`zlarni yozib olib, ular ishtirokida juft so`zlar hosil qiladilar, so`ngra ularni qatnashtirib to`rttadan gap tuzishadi.

Litseyda o`quvchilarning nutqini o`stirishda eng yaxshi vositalardan yana biri aniq bir mavzuda suhbat uyushtirishdir. Bunday suhbat davomida o`quvchilarning bilim va tasavvur doirasi, ularning ko`proq nimalarga qiziqishi aniqlanadi.

Suhbat, birinchidan, o`quvchilarni so`zlarni o`z o`rnida qo`llashga, gapni sintaktik jihatdan to`g`ri tuza bilishga o`rgatadi, grammatikani puxta o`zlashtirishga zamin hozirlaydi. Ikkinchidan, fikrni tartib bilan bayon etishga, narsa-voqealarni to`g`ri tasnif qila bilishga imkon yaratadi. O`quvchi tafakkurini o`stiradi. Uchinchidan, predmetlarning nomini, sifatini, ish-harakatlar nomini bilib olishga, so`zlarni to`g`ri talaffuz qilishga o`rgatadi, lug`atini boyitadi.

O'quvchilarning nutqi bilan chuqur tanishishda savol-javob metodi juda qo'l keladi. Bunda o'qituvchining savoli avvaldan puxta o'ylangan, sodda qurilgan bo'lishi lozim.

Litsey o'quvchilarining idrok qilish va eslash qobiliyati kuchli bo'ladi. Shuning uchun bu davrda bolalarga mumkin qadar ko'proq bilim va malaka berish kerak. Jumladan, uning nutqini boyitishga ham alohida ahamiyat berish zarur.

O'quvchilar nutqining o'sishida ko'rgazmali materiallar, ya'ni rangli predmetlar va ularning rasmlari eng qulay vositalardan biridir. Binobarin, rasmlar asosida ham juft so'zlar tuzish mumkin.

Namunasi quyidagicha: *sigir-buzoq, ...*

Kuzatish o'ziga xos faoliyat bo'lib, u o'quvchini borliq hayot bilan yaqindan tanishtiradi. O'quvchi, odatda, eshitganlariga nisbatan ko'rgan va kuzatganlarini uzoq vaqt yodida saqlaydi, ulardan ta'sirlanadi, estetik zavq oladi.

O'quvchining so'z boyligi qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, uning nutqi shunchalik tushunarli, ravon, ta'sirchan bo'ladi. Bunda juft so'zlarning ham o'z o'rnini bor, albatta. O'quvchilarning juft so'zlarni o'rganish va o'zlashtirish bo'yicha mustaqil ishlashini tashkil etishda o'qituvchi analiz-sintez, qarama-qarshi qo'yish, analogiya, induksiya-deduksiya kabi usullardan foydalansa, o'quvchi uchun tushunarli va oson bo'ladi.

Namuna: Foydalanish uchun so'zlar: kichik, yomon, past, chuchuk, eski, yupqa, tor.

Qo'shma va juft so'zlarni o'tish darayonida quyidagi kabi savollar bilan muammoli vaziyatni yaratish mumkin:

1. So'zlarning juftini toping: uzun, tirilmoq, tolmay, qudrat, dunyo, pishiq, quvvatlamoq, tarvuz...

2. Qadimda qo'shma so'z bo'lgan so'zlarni ajratib yozing: to'qson, sakson, zararkunanda, quloqchin, ko'mir, astoydil...

Yana bir topshiriq: Gap bo'laklarining o'rnini juft va qo'shma so'zlar bilan to'ldiring:

Ega /// aniqlovchi /// hol /// kesim.

Aniqlovchi /// to'ldiruvchi /// kesim.

Mustaqil ishlashda didaktik kartochoqlardan qancha ko'p foydalanilsa, o'zlashtirish shuncha yaxshi bo'ladi.

Xullas, didaktik materiallar o'quvchilar bilan bir vaqtda xilma-xil usullardan foydalanilgan holda ishlash imkonini beradi. Jumladan, badiiy asarlardan olingan parchalar ham shunday qulay didaktik materiallardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduruhmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov, Doniyorov X. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: “O'qituvchi”, 1980. – B.207-209.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste'dod, 2008. – 180 b.
3. Maktabda til sathlarini o'zaro bog'lab o'rganish. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T., 1992. – 30 b.
4. Mengliyev B., Xoliyurov O'. O'zbek tilidan universal qo'llanma. – T.: “FAN”, 2008.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000. – 98 b.
6. Roziqov O. va b. Ona tili didaktikasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2005. – 238 b.
7. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – T., 2006. – 192 b.
8. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish. – T.: “Universitet”, 2007.
9. Estetik tarbiya asoslari. N.A.Kushayev tahriri ostida. – T.: “O'qituvchi”, 1988.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T.: “O'ME” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006, 2-jildlik. 2-jild. – B.582.